

Rostlina jako Próteus

Arthur Zajonc

Botanické studie Jochena Bockemuhla mohou být nahlíženy z perspektivy kontemplativního výzkumu. Jeho fenomenologická, goethovská metoda studia rostlinných metamorfóz se jako spirituální činnost poznávající vývoj rostlin přesně pohybuje na ose obrazu a vhledu.

Polarita, růst a rostlinné metamorfózy

Naše předchozí cvičení tvaru a pohybu užívala původních forem geometrie, avšak transformace, s nimiž jsme se v tomto kontextu setkali, můžeme opět nalézt i v rostlinných metamorfózách. Řecký bůh Próteus na sebe dokázal vzít jakoukoliv podobu. Goethe chápal rostliny - zvláště listy - jako próteovské, protože se mohou manifestovat snad v nekonečných variantách. Nicméně každá tato varianta je vždy řízena jedinou ideou rostlinného druhu, ke kterému náleží. Tohoto řídicího činitele Goethe nazval „archetypální rostlinou“ a tvrdil Schillerovi, že se nejedná o žádnou abstraktní úvahu, ale o něco, co zažil přímo. Prostřednictvím svého rozsáhlého zkoumání rostlin se Goethe dopracoval od úrovní, jež jsme zmínili, až k úrovni bytosti/činitele. Goethovo dílo, zvláště to, které má vědeckou podstatu, ožívují dva významné pojmy - polarita a růst, resp. stupňování. Tyto pojmy můžeme použít jako vstupní bránu do další sady kontemplativních cvičení, v nichž se přesuneme od geometrických forem k rostlinným metamorfózám. Jochen Bockemühl ve své studii zabývající se Goethovými botanickými výzkumy prozkoumal metamorfózu listu rostliny pomocí Goethovy metody. Tento výzkum* nabízí elegantní úvod k dynamickým principům polarity a růstu v botanice. Botanické zkoumání se nejlépe dělá přímo na rostlině, ale jelikož na stránkách knihy takovou možnost nemáme, musíme si vystačit s kresbami. Naše zkoumání bude samozřejmě ve srovnání s Bockemühlovým úplným výzkumem povrchní, ale pro naše účely plně postačí.

Na nejjednodušší úrovni budeme nejprve pozorovat, jak se nepatrné zárodky listů proderou půdou na sluneční světlo a vzduch. Za čas rostlina povyroste a její listy se zvětší. Rostlina se rozšíří do prostoru a získává na výšce. Její boční větve dosáhnou co nejdále, než se začnou stahovat, listy se zmenší tím, jak se na konci stonku rostliny vytvoří poupě. Obrázek dole ukazuje vývoj listů kozlíčku polního (*Valerianella locusta*) od zárodků až k rozkvetlému tvaru.

* Jochen Bockemühl: „Transformation in the Foliage Leaves of the Higher Plants.“ *Goethe's Way of Science*, SUNNY Press, Albany 1998, kapitola 6. Frederick Amrine: „Goethean Method in Work of Jochen Bockemühl“, *Goethe and the Sciences: A Reappraisal*, D. Reidel, Dordrecht 1987, s. 301-18.

V náhlé expanzi rozpuku se otevře květ a později se opět smrští, přemění se v plod a pak opět v semeno. Budeme-li sledovat toto pořadí mentálním zrakem, uvidíme, že rostlina měla na svém počátku nejvíce smrštěnou podobu. Časem se rozvinula do plného listoví, pak se smrskla do pupenu a opět se rozvinula v květ. Nakonec rostlina uzavřela celý cyklus a opět se smrskla v plod a semeno. Rozpínání a smršťování tvoří tedy póly, mezi nimiž probíhá růst rostliny. Na tyto póly můžeme nahlížet jakožto na činnosti, které rostlinu oživují v různé míře během různých fází jejího života.

Chorály čtyř hlasů

Kromě této prosté polarity je navíc vidět, že rostlina se snaží růst vzhůru, tudíž k procesu růstu, kvetení a zrání musíme přidat ještě „stoupání“. Jak se listy vyvíjejí, pnou se po ose náležitého růstu, rozpínají se a pak opět ustupují v okamžiku, kdy nastupuje květ. Květ, to je crescendo a vrchol, ovoce a semeno je závěr. Harmonicky se mísí s pestrou růzností hlasů: rozpínání, smršťování a sílení. Domnívám se, že hudební metafora je velmi vhodná. V celé přírodě se současně odehrává více utvářejících činností, které můžeme vnímat jako množství hlasů v polyfonické harmonii. Prostřednictvím takového jednoduchého pozorování rostliny se můžeme učit zkušenostem botanických jevů, aktivitám rozpínání, smršťování a stoupání. K tomu Bockemühl přidává notnou dávku rafinovanosti. Na základě soustředění na metamorfózy rozkvetlého listoví u vyšších rostlin nazval čtyři specifické činnosti, které během života rostliny na sebe vzájemně působí různými způsoby, „chorály čtyř hlasů“. Bockemühl se věnuje vlastnostem tvaru a rozmnožovacím činnostem, které se zřejmě rozvíjejí mezi konkrétními, individuálními tvary listů.

V tomto smyslu nyní svou pozornost přesuneme k tvarovým částem listu, jako jsou řapík a čepel, a zaměříme se na transformace tvaru listu. Důraz je zde kladen spíše na pohyb než na stav, spíše na aktivitu než na stabilní prvky. Otázka zní: Jaké jsou druhy pohybu či vlastnosti transformace přítomné v listoví? Bockemühl identifikoval čtyři fundamentální činnosti: „rašení“, „členění“, „rozprostírání se“ a „mizení řapíku“. Když se listy postupně rozvíjejí, tyto čtyři činnosti jsou aktivní různou měrou. Jejich načasování a relativní síla určují konkrétní podobu listu v jakékoliv době. Vidíme, že se nejedná o žádný pokus, jak navrátit tyto transformativní procesy na půdu mechanického vyjadřování, žádné geny a nic podobného, pouze fenomenologie.

Uvažujme nyní o případě popence břečťanovitého na obrázku nahoře. V horní posloupnosti se zvětšily jednotlivé listy, naopak v dolní posloupnosti se poměr nemění, aby se projevil růst ve fyzické míře. Rašení je první dominantní aktivitou, avšak procesy členění a rozprostírání se již také velmi brzy ukazují. V rané fázi se rovněž podívejme na spodek listu a všimněme si, že tvar listu se rozšiřuje směrem dolů. To znamená pokračování klíčení a členění až do čtvrtého stadia. Od tohoto okamžiku stoupá proces rozprostírání, list se rozvíjí a již nedochází k dalšímu rašení a členění. Rozmnoží se žilkování listu, uzavřený tvar listu je dokončen a s mizením řapíku a rozprostíráním přechází do konečné fáze.

V Bockemúhlově verzi Goethova pozorování člověk hledá životní děje či utvářející činnosti, jež oživují a formují růst listů vyšších rostlin. Utvářející procesy jsou zcela specifické a každý operuje během konkrétních období rostlinného vývoje, často v souzvuku s dalším. Meditativní procesy, jimiž jsme se zabývali, nás naučily posunout se od obrazu k činnosti, a to způsobem, který je analogický k tomu, jak se přesouváme od obrazu listu k činností, jež ho utvářejí.*

Pokud jste si zbudovali vlastní dům, pak víte, co to znamená být hluboce ponořen do tvůrčího procesu. Jste-li umělec, pak vám je důvěrně známé vzrušení z tvorby. Jakmile je dům nebo umělecké dílo dokončeno, cosi na staveništi či v ateliéru umírá. Cítili jsme vitalitu, která má původ v tvůrčím procesu, jenž může být jednou z největších radostí v celém životě. Kolem nás jsou nyní samá dokončená díla, avšak Bockemühl nám chce pomoci posunout se od dokončených děl k tvůrčí aktivitě a utvářejícím životním procesům, které je plodí. Přejít od vnímání uskutečněných a dokončených forem k objevu činností, jež tyto formy utvářejí, je klíčem k úspěchu na spirituální cestě. Komplexní porozumění světu okolo nás vyžaduje tento přístup. Kon-templující nezačíná chápat objekty, ale činnosti. Objekty mají obrysy a barvy, činnosti mají rovněž své základní charakteristiky, jež odlišují jednu od druhé. Bockemuhlovi se podařilo vyjádřit různé činnosti, jež jsou nutné pro vývoj vyšších rostlin, avšak činnosti různých druhů jsou za vším živým. Každá má své vlastní rozlišovací znaky, které se musíme učit poznávat.

* Terminologií Rudolfa Steinera se jedná o posun od imaginace k inspiraci.

„Myslet život“

Britský filosof a spisovatel Owen Barfield obrátil naši pozornost směrem k starému scholastickému rozlišování, které se poprvé objevuje u Jana Scota Eriugeny v devátém století, jmenovitě rozlišení mezi *natura naturata* a *natura naturans*. Toto rozlišení je přesně vedeno mezi přírodou vytvořenou a přírodou tvořící, mezi objekty, které nás obklopují, a činnostmi či procesy, které je uvádí v existenci.

Posun vědomí od předmětů k činnostem

Bockemúhlova cvičení i výše popsaná geometrická cvičení jsou navržena tak, aby nás posunula od předmětů k činnostem. Přijmeme-li tuto změnu, naše vědomí se posune k procesuální rovině skutečnosti, které dominují činnost a vztah a v níž je všechno ve vzájemných vztazích a v pohybu, vše se pohybuje od možnosti ke skutečnosti a nazpět. A za tím vším stojí činitel/bytost.

Goethe si dobře uvědomoval význam této roviny skutečnosti, když napsal: „To největší, co dostáváme od Boha a přírody, je život.“*-** Jelikož je extrémně obtížné skutečně myslet „život“, často se spokojíme jen se zkamenělinami. „Pojem vznikání je nám zcela odepřen. Když vidíme, že něco nastává, myslíme si, že to již jest.“ napsal Goethe na jiném místě. Abychom porozuměli přírodě, když je činná, potřebujeme vyšší úroveň vědění, které Goethe označuje pojmem *Vernunft* (intelekt) a klade ho do protikladu s instrumentální formou chápání nazývanou *Verstand*. O tomto tématu napsal: „Intelekt (*Vernunft*) je vhodný pro to, co se rozvíjí či nastává (*Werdende*), instrumentální chápání (*Verstand*) zase pro to, co se již rozvinulo. Intelekt se těší z vývoje, instrumentální chápání touží všechny věci uchopit co nejrychleji, aby byly využitelné.“ Abychom uspěli v kontemplativním výzkumu, potřebujeme rozvinout schopnost opravdového intelektu, který podle Rudolfa Steinera „vede zpět ke skutečnosti“ a je činnou schopností, jíž vnímáme činné ideje. K prozření či přímému vnímání dochází, když je intelekt činný. Je to syntetizující a osvěcující, vyšší forma nazírání, jak o tom psal Emerson. Jejím prostřednictvím podchycujeme běh věcí v jejich harmonických vztazích a nepřetržitém pohybu, v metamorfózách a tvořivosti. Je to *natura naturans*.

* Owen Barfield: *What Coltridige Thought*, Wesleyan University Press, Middle-town 1971.

** Goethe: *Hamburger Ausgabe*, č. 12, C. H. Beck, Mnichov 1982, s. 396, max. 227.

jen se zkamenělinami. „Pojem vznikání je nám zcela odepřen. Když vidíme, že něco nastává, myslíme si, že to již jest.“ napsal Goethe na jiném místě. Abychom porozuměli přírodě, když je činná, potřebujeme vyšší úroveň vědění, které Goethe označuje pojmem *Vernunft* (intelekt) a klade ho do protikladu s instrumentální formou chápání nazývanou *Verstand*. O tomto tématu napsal: „Intelekt (*Vernunft*) je vhodný pro to, co se rozvíjí či nastává (*Werdende*), instrumentální chápání (*Verstand*) zase pro to, co se již rozvinulo. Intelekt se těší z vývoje, instrumentální chápání touží všechny věci uchopit co nej- rychleji, aby byly využitelné.“ Abychom uspěli v kontemplativním výzkumu, potřebujeme rozvinout schopnost opravdového intelektu, který podle Rudolfa Steinera „vede zpět ke skutečnosti“ a je činnou schopností, jíž vnímáme činné ideje. K prozření či přímému vnímání dochází, když je intelekt činný. Je to syntetizující a osvěcující, vyšší forma nazírání, jak o tom psal Emerson. Jejím prostřednictvím podchycujeme běh věcí v jejich harmonických vztazích a nepřetržitém pohybu, v metamorfózách a tvořivosti. Je to *natura naturans*.